

I. Dünya Savaşı

Mustafa BUDAK

sonrası yeni uluslararası düzen kurma sürecinde Osmanlı Devleti'nin tavrı

Paris Barış Konferansı'na
sunulan 23 Haziran 1919 tarihli
muhtıra

Giriş:

I Dünya Savaşı'nın İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti)'ne karşı İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya)'nin zaferiyle sonuçlanması, bir taraftan çoğu imparatorluk olan mağlup devletlerin çözülmesini sağlarken, diğer taraftan da, İtilâf Devletleri'ne, savaş içinde kendi aralarında yapmış oldukları Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmayı öngören gizli anlaşmalarını¹ gerçekleştirme imkânı vermişti. Artık sorun, bu fiili duruma hukukî nitelik kazandırmak idi. Bu konuda, ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918'de, ilân etmiş olduğu ilkeler -özellikle self-determinasyonla ilgili 12.madde- de söz konusu paylaşım anlaşmalarına uluslararası meşruiyet kazandırmıştı. Her ne kadar Wilson'un ilkeleri, realpolitik ve gizli diplomasi gibi Avrupa'nın geleneksel dış politika değer ve yöntemlerine -ki Wilson, bunları

¹ Bu gizli anlaşmalar, Boğazlar bölgesindeki Rus isteklerini içeren İstanbul Anlaşması (3-18 Mart 1915), Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaştıkları Sykes-Picot Anlaşması (16 Mayıs 1916) ile Güneybatı Anadolu'yu doğrudan, İzmir dahil Batı Anadolu'da, İstanbul'a kadar uzanan bir bölgeyi nüfuz alanı olarak İtalya'ya veren St.Jean de Maurienne Anlaşması (Nisan 1917) idi. Geniş bilgi için bkz., Harold Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol. VI, London 1924, s.1-22; Ömer Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını Ankara 1978, s.40-43; Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara 1976, s.11-13.

ahlak dışı bulmaktaydı- aykırı olsa da, İtilâf Devletleri, Wilson'un uluslar arası düzen için ortak güvenlik ve self-determinasyon kriterlerine² itiraz etmedikleri gibi özellikle kendi çıkarlarına hizmet edeceğini düşündükleri self-determinasyon ilkesini benimsemekten de geri kalmadılar.

İşte Wilson ilkelerinin ışığı altında, Alman İmparatorluğu'nun kuruluş yıldönümü olan 18 Ocak 1919'da, Paris Barış Konferansı başladı. Bu konferansa 32 devlet-İttifak devletlerine karşı savaşmış veya savaş ilân etmiş devletler- katıldı. Fakat, konferansın hakimi ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya idi. Bu beş devlet, kendi başbakan ve dışişleri bakanlarından meydana gelen bir "Onlar Konseyi" kurdu. Şubat 1919'da, ABD Başkanı Wilson'un isteği olan Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından ve Wilson'un ABD'ye dönmelerinden sonra konferansın hakimiyeti tamamen İngiltere ve Fransa'ya geçti. Bu iki devlet, klasik diplomasinin temsilcileri idi. Onların öncelikli sorunu, Kıta Avrupası'nın güvenliği-daha doğrusu Fransa'nın için Almanya'yı her bakımdan etkisiz hale getirecek bir barış antlaşması hazırlamak ve onu Almanlara dikte ettirmektir.³ Yine de konferansın gündem maddelerinden biri de Osmanlı Devleti'nin geleceği idi. Bu bağlamda, Rum, Ermeni ve Kürt iddiaları vardı.

Paul Helmreich'e göre, Paris Barış Konferansı'na geldiklerinde İtilâf Devletleri arasında temel sorunlarda görüş birliği vardı. Her şeyden önce, Wilson dışında herkes, Türkleri İstanbul'dan çıkarma ve İstanbul ve Boğazlar'da tercihen bir büyük güç tarafından uluslararası bir denetim-Uluslararası İstanbul Devleti şeklinde-kurma taraftarıydı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden Arap topraklarının kurtarılması ve bir büyük güç nezaretinde olmak kaydıyla bağımsızlığına kavuşacak olan milliyetlerin hukuken tanınması, Filistin ile ilgili Balfour deklarasyonunun kabul edilmesi ve de bir Ermeni Devleti kurulması konularında hemfikir idiler. Hatta, Afrika'daki Alman sömürgelerinde olduğu gibi Osmanlı toprakları üzerinde de manda sisteminin kurulması kararlaştırıldı. Bunlar, Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin, Arabistan ve Kürdistan idi.⁴ Bunun anlamı, Stefenos Ye-

2 Henry Kissinger, *Diplomasi*, (Çeviren: İbrahim Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998, s.206-207.

3 İtilâf Devletleri, 28 Haziran 1919'da, 440 maddelik Versailles barış antlaşmasını Almanya'ya imzalattılar. Bunun yanısıra 10 Eylül 1919'da, Avusturya ile Saint Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da, Neuilly ve 4 Haziran 1920'da Macaristan ile Trianon, Osmanlı Devleti ile de 10 Ağustos 1920'de, Sevr barış antlaşmalarını yaptılar. Geniş bilgi için bkz., Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 145-148; Ayrıca Avrupa'daki bu yeni uluslar arası siyasi düzenin oluşumu ile ilgili bkz. E.H. Carr, *International Relations Between the Two World Wars (1919-1939)*, London 1947, s. 3-13.

4 P. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, I. Baskı, Çeviren: Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.16-19; Sina Akşin, İtilâf Devletleri'nin manda sistemini barış konferansının 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında kabul ettiğini yazmaktadır. Bkz., S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, İkinci Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.166.

rasimos'a göre,⁵ Osmanlı toprakları üzerinde yeni ulus-devletler kurmak idi. Bu ise, Avrupalıların "Şark meselesi"ni çözme şekliydi.⁶ Böylece Avrupalılar, hem 4-5 yüzyıldır kendileri için tehdit oluşturan Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmış ve hem de, stratejik önemi haiz petrol bölgelerini ele geçirmiş olacaktı.

Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Hükümeti'nin Katılma Çabaları:

Mondros mütarekesi (30 Ekim 1918), Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktığını ilân eden ve onun özellikle askerî açıdan teslimini öngören bir antlaşma idi. Aynı zamanda, Avrupalı devletler açısından Osmanlı Devleti'nin sonu demek olan tarihî "Şark meselesi"ni halletmek yolunda önemli bir fırsattı. Bundan dolayıdır ki, İtilâf güçleri, Osmanlı Devleti'nin stratejik yerleri (Musul, İskenderun, İstanbul ve Batum) başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli topraklarını işgal etmeye başladılar. Bu işgalleri de, savaş içinde, kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirdiler.

Bu gerçeğe rağmen devrin Osmanlı hükümeti (Ahmed İzzet Paşa hükümeti), imzadığı mütarekenin diğer müttefiklerinin imza etmiş oldukları mütarekelerden daha hafif olduğunu düşünmekteydi. Bu iyimser düşünce, mütarekeden sonra başkent İstanbul'da resmî ve sivil çevrelerin ortak özelliği idi.⁷ Söz konusu iyimserlik o kadar ileri boyuta vardı ki, mütareke sonrasında başlayan İtilâf devletlerinin işgalleri, Osmanlı hükümetince sükûnetle karşılandı. Bunun sebebi ise çok açıktı: Osmanlı hükümeti, işgal ve müdahaleler karşısında uysal ve uzlaşmacı bir siyaset izleyerek yakın gelecekte yapılacağını ümit ettiği bir barış konferansında Osmanlı Devleti

5 Şu cümle onundur: "...Doğu Sorunu, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte toprakları üzerinde ulus devletlerin kurulması sorunudur.", bkz., Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, 2.baskı, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.7.

6 Misâk-ı Milli beyânâmesi'nin Osmanlı Meclis-i Mebûsânı tarafından dünyaya ilân edildiği sıralarda (ilân tarihi 17 Şubat 1920'dir), The Times gazetesinin İstanbul muhabiri de benzer görüşleri yazmış ve bir İstanbul gazetesi tarafından tercüme edilmişti. Her ne kadar, İngiliz muhabir, "kişisel görüşüm" diyorsa da, gazetesinin İngiliz hükümetlerinin yarı resmî organı olduğu düşünüldüğünde, hiç şüphesiz, devrin İngiliz hükümetinin görüşlerini yansıtmaktaydı: "...sulhun bir siyâsî, bir de askerî hedefi vardır. Siyâsî hedef, Türkiye'yi su'-i isti'mâle uğrattığı boğazlar bekçiliğinden azletmek, yalnız me'mûr sınıfının menfa'atine muvafık olan eski İmparatorluk yerine yeni hükümetler, bi'l-ahire hükümlere inkulâb edecek manda sahaları vücûda getirmek ve geri kalan yerleri idârî noktayı nazardan tanzîme çalışmaktır...Askerî hedefe gelince, Türkiye'yi her nev'i tecâvüz imkânından mahrûm etmekden ibâretir.", Geniş bilgi için bkz., "Türkiye Sulhu Nasıl Olmalı İmiş", *Vakit*, nr.820, 18 Şubat 1336/1920, s.2.

7 Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilâf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 5, İstanbul 1997, s.81-82.

lehine kararlar alınabileceğini düşünüyordu. Nitekim devrin Sadrazamı ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olan Ahmed İzzet Paşa, 31 Ekim 1918'de 9.Ordu Komutanlığı'na gönderdiği bir emirname, bu uzlaşmacı siyasetini şu sözlerle açıklamıştı:

“Sulh müzakeresine girinceye kadar düşmanlarımızın öteden beri bir cihan sulhü için i’lan ettikleri esaslar haricine çıkmayarak bunlardan bize mülâyim gelecek kısımları şimdiden mevki’-i fi’le koymak ve bir tarafa mücâvir hükümetlerle anasır-ı ecnebiyyeyi devr-i hükümetimizden hoşnûd bırakmak sûretiyle itimâdları vesâ’ir sulhde lehimize hareketlerini mümkün olduğu kadar kazanmaktır.”⁸

Hemen belirtelim ki, bu resmî uzlaşmacı ve uysal siyaset, sadece Ahmed İzzet Paşa hükümeti ile sınırlı değildi. Ondan sonra hükümete gelmiş olan Ahmed Tevfik Paşa hükümeti –daha doğrusu hükümetleri-de benzer yaklaşım içindeydi. Ancak, 18 Ocak 1919’da, Paris’de başlayan barış konferansında, Osmanlı Devleti’nin parçalanması sonucunu doğuracak Yunan, Ermeni, Kürt ve Arap isteklerinin dile getirilmesi, birtakım siyasi⁹ ve askeri¹⁰ güçlüklerine rağmen Ahmed Tevfik Paşa hükümetini harekete geçirdi. Bu amaçla, Ahmed Tevfik Paşa, 12 Şubat 1919’da, Paris Barış Konferansı’na gönderilmek üzere İstanbul’daki İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine bir muhtıra verdi. Söz konusu muhtırada, ilk önce, Wilson ilkelerinin benimsendiği belirtildikten sonra bazı adalarda Rum çoğunluğu olmakla beraber Trakya ve Anadolu’da ise Türklerin ezici çoğunlukta bulunduğundan söz edilmekte; Osmanlı coğrafyasının hiçbir yerinde Ermenilerin çoğunlukta olmadığı yabancı kaynaklara dayanılarak ortaya konmaktaydı. Ayrıca, savaş döneminde Ermenilerin tehirden önce ve özellikle sonra bir milyondan fazla Müslümanı katlettikleri üzerinde durulmaktaydı. Bundan dolayı, tarafların -Türk ve Ermeni- bu olaylardaki gerçek rolünü araştırmak için İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İsveç hükümetle-

8 M.Budak, a.g.m., s.99-100.

9 Tevfik Paşa hükümeti, gerçekten zor durumdaydı. Bir taraftan İtilâf Devletlerinin bitmeyen talepleri diğer taraftan da buna paralel olara Sultan Vahdeddin’in de İttihatçıların tasfiyesine yönelik baskıları 13 Ocak’da Tevfik Paşa’nın istifasına sebep olmuş (İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, *Son Sadrazamlar*, IV, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.1721) ise de aynı gün, Tevfik Paşa, Padişah’ın ricasıyla ikinci kabinesini kurmuştu. Âli Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.179-180). Tevfik Paşa üçüncü kabinesini 24 Şubat 1919’da kurmuş ve 3 Mart 1919’da, Damad Ferid Paşa’nın yeni hükümeti kurmasıyla bu görevi de sona ermişti. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.18-19.

10 O günlerde, Suriye ve Irak ile Batum’un işgalini gerçekleştirmiş olan İngilizler, yine mütareke hükümlerinin uygulanmadığından şikayet ediyorlardı. Hatta bu şikayetler, baskı derecesine bile çıkmaktaydı. Nitekim, İngiliz Generali Allenby’nin 7 Şubat 1919’da, Osmanlı hükümeti verdiği 12 maddelik ultiatom, bunun tipik bir örneği idi. Bu ultiatom için bkz., Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıraları*, V, Ankara 1951, s.14-15; Ayrıca bkz., M.Budak, a.g.e., s.88.

ri temsilcilerinden tarafsız bir heyetin seçilmesi önerilmektedir. Buna rağmen, Ermenilerin ya eski yurtlarına dönmeleri veyahut da Ermenistan'ın toprak bakımından biraz genişletilerek oraya yerleştirilmeleri gerektiği vurgulanmaktaydı. Fakat Tevfik Paşa'nın muhtırası konu edildiğinde Wilson ilkeleri unutulmakta ve Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmamaları gerektiği üzerinde durulmaktaydı. Bu muhtırada, Boğazların her türlü serbest geçişe açık tutulmasının yararından da bahsedilmektedir.¹¹

Ne var ki Osmanlı hükümetinin bu resmî girişimi, pek ciddiye alınmamıştı. Çünkü Yusuf Hikmet Bayur'a göre, "yersiz ve yanlış" olan bu muhtıra, "Dünyayı tanımayan ve zamanı kavrayamayan bir Padişahın buyruğu olduğu için, aynı derecede anlayışsız olan Osmanlı hükümetinin bir ürünüydü."¹² Yine de Tevfik Paşa, barış konferansının en büyük aktörü İngilizlerle uzlaşmak için Padişahın da onayını alarak girişimlerine devam etti. İngiliz kaynaklarına göre, bu konudaki ilk girişim 28 Şubat 1919'da, Osmanlı Dahiliye Nazırı Reşit Bey ile Şura-yı Devlet Reisi Mehmed Şerif Paşa'nın Paris'de Lord Hardinge'i ziyareti şeklinde oldu. Bu ziyarette Reşit Bey, Osmanlı Devleti'nde İngiltere'nin Mısır örneğinde olduğu gibi bir sorumluluk üstlenip üstlenemeyeceğini sordu. Adetâ kendiliğinden mandata talebini içeren bu soruya, İngiliz Dışişleri, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin tavrını yumuşatma ve İngilizlere yakınlaşma amacını taşıdığı şeklinde bir yorum getirdi. Bu konuda, Tevfik Paşa'nın ikinci girişimi, kendi döneminde kararlaştırılıp 6 Mart'ta 1919 'da gerçekleşti. Eski Beyrut Valisi ve Arnavutluk Murahhas Heyeti'nin Başkanı Halil Paşa, İngiltere'nin eski İstanbul büyükelçisi Sir Louis Mallet ile Paris'de görüştü. İlk girişim çerçevesinde geçen görüşmede, Halil Paşa, Padişah ve Sadrazam'ın, İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarıp himayesine almasını istediklerini bildirdi. Tabiatıyla İngilizler, onur kırıcı bu Osmanlı teklifini "artık vakit geçti" diyerek reddettiler. Ayrıca, Paris, Roma ve Washington büyükelçilerini durumdan haberdar ederek benzer teklifler karşısında müttefik hükümetlerin de aynı tavrı göstermelerinin sağlanmasını istediler.¹³ Bu iki başarısız girişimden sonra Tevfik Paşa, Sina Akşin'in ifadesiyle "hafif Fransızcı havasından" rahatsız olan

11 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri* (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar), I, Güven Basımevi, Ankara 1963, s.261-263; Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebül Yayinevi, İstanbul 1969, s.102-103; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, I, II. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.166; Selahattin Tansel *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, I, 3. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul 1991, 73; Salahi Sonyel ise hükümetin verdiği muhtırada, Arap vilâyetlerinin Osmanlı Devleti'nden koparılmasının istendiğini ve kurulması planlanan yeni Ermeni devleti ile doğu vilâyetlerinden bazı yerlerin verilebileceğininin bildirildiğini yazmaktadır.Bkz., S. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, TTK Yayınları, Ankara 1973, s.43.

12 Y.H.Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, I, s.263.

13 S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, I, s.166-168.

İngilizlerin etkisiyle 3 Mart 1919'da istifa etmek zorunda kaldı ve ertesi gün de, İngiliz taraftarı Damad Ferid Paşa, ilk hükümetini kurdu.¹⁴

Sina Akşin'e göre, "tereddütlü, idare-i maslahatçı" Tevfik Paşa'nın yerine Damad Ferid Paşa'nın yeni hükümeti kurması, İttihat ve Terakki mensuplarına şiddet göstererek "İtilâf Devletlerinin gözüne girme, hafif barış şartları elde etme" anlamına gelmekteydi.¹⁵ Bunun için Paris Barış Konferansı'na katılmak gerekiyordu. Bu amaçla, hemen harekete geçen Damad Ferid Paşa, ilk önce hükümetinin resmî görüşlerini duyurabilmek için Fransızca Entente gazetesi'ni çıkardı. Bu konuda pek başarılı olamadıysa da bazı İstanbul gazetelerinde Paris'e gidecek Osmanlı temsilcilerinin adları yer alıyordu. Alemdar gazetesine göre, başmurahtas Damad Ferid Paşa olup üyelerden biri de Hariciye Müsteşarı Keçecizade İzzet Mol-la idi. Fakat, bunların gerçekte bir ilgisi bulunmuyordu. Yine de Damad Ferid Paşa, Entente gazetesi'ne verdiği demeçte, uluslar arası kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhindeki gelişmelerden habersiz bir şekilde Paris'de ilgili tarafların dinlenmesi gerektiğini boşuna söylemekteydi.¹⁶ Bunun için İzmir'in işgali gerekmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi:

15 Mayıs 1919'da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve bu işgalin bütün yurttaki İtilâf Devletleri'ni bile rahatsız edecek ölçüde büyük bir infiale yol açması,¹⁷ hatta, Paris'de barış görüşmelerini gözlemci olarak izlemekle olan Hintli Müslüman delegelerin de bu protestolara katılması,¹⁸ İtilâf Devletleri'nin Osmanlı hükümeti'ni Paris Barış Konferansı'na davet etme hususundaki tavırlarında değişikliğe sebep oldu.

Anlaşılan o ki, gerek İtilâf Devletleri'nin Osmanlı politikalarının çakışması ve gerekse Osmanlı Devleti'nin iç politik durumu, Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na davet edilmesini imkân dahiline getirmiş-

14 Tank Mümtaz Göztepe, ...*Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s.112-113; S.Akşin, a.g.e., I, s.195.

15 S. Akşin, a.g.e., I, s.195.

16 S. Akşin, a.g.e., I, s.239-240; Ayrıca, Paris'e gidecek hayalî Osmanlı heyeti hakkında bkz., T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, s.54.

17 Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Bellekten*, XXXIII/132, Ankara 1969, s.517-575; Kemal Arıburnu, *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri*, Ankara 1975.

18 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, Ankara 1976, s.37. Bu konuda Sina Akşin daha açık bilgiler vermektedir. Öyle ki, Hintli delegeler, İzmir'in işgalinden endişeye kapılarak 17 Mayıs 1919'da, Hindistan hükümeti ile birlikte Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına ve İstanbul'da uluslar arası bir devlet kurulmasına karşı olduklarını, Padişah'ında sadece, Türklerin değil Müslüman dünyası'nın da ruhanî önderi-yani Halifesi-olarak yerinde kalması gerektiğini konferansa bildirmişlerdi. Akşin'e göre bu Hintli tepkisi, Türkiye'nin parçalanmasını öngören tasarıyı suya düşürmüştü. S.Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele* I, s. 364.

ti. Bu şartlarda, Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin barış konferansına katılma hususundaki ilk girişimi, konferansa yaptığı telsiz-telgraf başvurusuydu. Bu isteğini, 22 Mayıs'da, Fransa Başbakanı Clemenceau'ya yaptığı başvuruda tekrarladı. Fransızların ilk cevabı, barış konferansında Osmanlı Devleti hakkında henüz karar verilmediği şeklindeydi. Asıl açıklama, 26 Mayıs'da yapılan Saltanat Şurası'ndan sonra İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nden geldi. Aslında, Osmanlı Devleti'ne bir Fransız mandası öneren bu açıklamada, mandanın uzun vadede ilhak olmadığı, Sultan-Halife'nin hakimiyetine de dokunmayacağı, İstanbul ve Osmanlı Devleti üzerinde Fransızların İslâm'a saygı gösterdikleri ve bundan dolayı da Mısır ve Hindistan'da olduğu gibi Cezayir ve Tunus'da ayaklanmalar çıkmadığı görüşleri savunuldu. Sonunda Clemenceau'nun teklifi ve bu girişimlerde Fransızlardan geri kalmak istemeyen İngilizlerin desteği ile Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1919'da, Paris Barış Konferansı'na davet edildi.¹⁹

Damad Ferid Paşa, bu davet haberini, 31 Mayıs'da, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Defrance'den almış ve ertesi günü müjdeyi Pağışah'a vermişti. Ali Fuad Türkgeldi'nin "mevcûdiyyet-i siyasiyemizin resmen tasdiki" olarak gördüğü bu davet haberi, Osmanlı başkentinin resmî çevrelerinde büyük sevinç yaratmıştı.²⁰ Nitekim, bu sevinç hükümetin 1 Haziran'da yayınladığı resmî tebliğe de şu sözlerle yansımıştı:

"Muazzez vatanımızın azim bir ekseriyet ile Türklerle meskûn, asırlardan beri Türk ve Türklük yurdu olduğu için ve bilhassa son medeniyet devrinin adâlet ve hak kaidelerine göre Türk kalması icap eden asıl parçalarından Aydın vilâyetinin, hattâ Karesi mutasarrıflığının keyfi bir şekilde Yunanlılar tarafından işgal edilmesi hakikî ve samimî heyecanlara sebep oldu. Milletimizin bu acı heyecanlarını hükümet pek tabii görür, çünkü aynı hislerle derin bir surette mütehassistir. Böyle olduğu için de gece ve gündüz gerek İtilâf mümessilleri nezdindeki teşebbüsleri ile ve gerek uygun gördüğü diğer vasıtalarla, esasen henüz muvakkat ve füzûlî olduğunu bazı vesikalara nazaran pek kuvvetle ümit eylediği bu haksız işgalleri, Paris konferansının kat'î kararlarında, kaldırmaya var azim ve faaliyeti ile çalışmaktadır..."²¹

Hükümetin bu resmî tebliğinden sonra başkent İstanbul başta olmak üzere bütün vatanda çeşitli kişi ve kuruluşlar, Paris'de Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyetin kimlerden oluşması ve bu heyetin hangi esaslar içinde savunma yapması gerektiği üzerinde tartışma başlattılar. Nitekim, o günlerde, 9.Ordu Kıt'aatı Müfettişi olarak Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran'da, çeşitli kolordu komutanları ile mülkî amirlere gönderdiği telgraflarda, konferansta hükümetin Osmanlı hukukunu korumak için azamî gayret göstereceğine inandığını, ancak, bu korumanın,

19 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 4.baskı, TTK Yayını, Ankara 1987, s. 222.

20 A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 223-224.

21 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, s.119-120.

devlet ve milletin tam istiklâli ile anavatanda çoğunluğun azınlıklara fedâ edilmemesiyle mümkün olabileceğini, bundan dolayı da Paris'e gidecek heyetin milletin vicdanının sesi olması gerektiğini bildirmiş; bu konuda, Padişah ile Sadrazam'ın telgraflarla uyarılmasını istemişti.²² Bu arada, Kâzım Karabekir de, 6 Haziran'da yayınladığı bir genelgede, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini tekrarlamıştı.²³ Ayrıca, 5 Haziran'da, İstanbul Üniversitesi'nde toplanan üniversite gençliği birtakım kararlar-muhtıra şeklinde almışlar ve bunları Sadrazam'a iletmışlerdi. Bu kararlar, Türk çoğunluğun yaşadığı topraklarda tam istiklâl prensibinin Paris Barış Konferansı'nda savunulması ile himaye ve vesâyet gibi bağımsızlığı tehdit edecek bütün yönetim biçimlerinin reddedilmesinden ibaretti.En önemlisi, İstanbul'suz bir Türkiye'nin bağımsız kalamayacağı vurgulanmıştı.²⁴

Bütün bu uyarıların yapıldığı günlerde 3 Haziran'da, Vükelâ Meclisi, Paris'e gidecek Osmanlı heyetinin "önemli ve fevkalade" harcamaları için ilk aşamada, bir milyon franklık bir kredinin Maliye Nazırı Tevfik Bey adına verilmesini, heyet üyeleri ile heyetin kişisel harcamaları için de nakit olarak delegelere onar bin, bakanlara dokuzar bin, birinci sınıf danışmanlara sekizer bin, ikinci sınıf danışmanlara yedişer bin ve sekreterlere de beşer bir frank ödenmesini kararlaştırdı.²⁵ Aynı gün, Sadrazam Damad Ferid Paşa ile eski Sadrazam Tevfik Paşa delege, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik Beyler, delege danışmanı atandılar. Yanlarına sekreterler verildi. Daha sonra ise Tevfik Paşa dışındaki Osmanlı heyeti, 6 Haziran'da, Fransızların tahsis ettiği Demokrasi zırhlısıyla Tulon'a doğru İstanbul'dan ayrıldı. Tevfik Paşa da 14 Haziran'da Ceres adlı bir İngiliz gemisiyle İstanbul'dan yola çıktı.²⁶

22 Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, 15.baskı, MEB Yayını, İstanbul 1987, s.28-29.

23 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Genişletilmiş Yeni Baskı, Merk Yayıncılık, İstanbul 1988, s.40-42

24 Ömer Sami Çoşar, *Günü Gününe İstiklâl Harbi Gazetesi*, Nr.21, 7 Haziran 1919; T.Gökbilgin, a.g.e., I, s.66; Abdurrahman Siler, *Türk Yüksek Öğretiminde Darülfunun (1863-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi Ankara 1992, s.185'den naklen, Ali Arslan, *Darülfunun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s.73-74.

25 T.Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, s.121.

26 Paris'e giden Osmanlı heyetinin seçilme ve gidiş hikâyesi için bkz., T.M.Göztepe, ...**Vahiddeddin Mütareke Gayyasında**, s.187-192; İbnü'lemin Mahmud Kemal İnal, Tevfik Paşa'nın bindiği geminin adını Sayres diye yazmaktadır. Herhalde Ceres'in okunuşu olsa gerektir. Bkz. İ.M.K.Inal, **Son Sadrazamlar**, IV, 3.baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.2044; T.Gökbilgin, a.g.e., I, s.121; Tevfik Paşa'ya göre, geriye kalmasının sebebi siyatik hastalığı idi. Gerçekte ise, son zamanlarda Fransız politikasına meyletmiş görünen Damad Ferid Paşa'yı dengelemek ihtiyacıydı. Bkz., Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul tarihsiz, s.510-511; Sina Akşin'e göre de, gerçek sebep, İngiltere ve Fransa'ya karşı izlenen denge siyasetiydi. S.Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, I, s.372.

Damad Ferid Paşa, 17 Haziran'da Onlar Konseyi'nde bir konuşma yaptı.²⁷ Bazı yazarların muhtıra olarak tanımladığı bu konuşmasında Damad Ferid Paşa, ilk önce, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden “ihtilâlcı bir komite” olarak nitelediği İttihatçılar ile Almanların sorumlu olduğunu, böyle bir hükümetin faaliyetlerinden dolayı mensup olduğu milletin sorumlu tutularak suçlanamayacağını söylemiş; İzmir'in işgalinden sonra yaşanan facialardan bahsetmişti. Daha sonra Damad Ferid Paşa, söz konusu muhtırasında Osmanlı Devleti'nin sınırlarıyla ilgili olarak aynen şunları söylemişti:

“...Aynı surette şiddetle temenni olunur ki, kırk seneden beri arazice bir çok zayiata uğratılan ve artık lâ-tecezzi bir hale gelen Devlet-i Osmaniye'nin “Statuto antebellum” esasına müsteniden kable'l-harb mevcut bulunan hudud... temamiyet-i mülkiyesi temin edilmiş, Trakya'da Müslüman ahali bir ekseriyet-i azime teşkil eden kısmın iadesi ve Edirne'nin müdafasını temin eyleyecek hududun tayini cümle-i temeniyattandır; zira ancak bu suretle payitaht-ı Osmanî emin bir surette müdafaa edilebilir. Zaten bu metalibimiz Wilson prensiplerine tamamen mutabık olup bu prensiplerin sulh-u alemin iadesi için seyyanen tatbik edileceği kanaatiyle mütareke talebinde bulunmuş idik. Aksi takdirde Devlet-i Osmaniye yeniden düşürülür inkisam olursa Şark'ta muvazene-i esasiye zir ü zeber olacaktır.

Toros silsile-i cibalin tekvin ve hilkat-ı âlemde tesadüfen vukua gelmiş bir arıza-i tabiiyeden başka bir şey olmayıp Bahr-i Sefid'den Arabistan'a kadar bu silsile-i cibalin öte tarafındaki havalide Türk lisanıyla beraber her ne kadar kısm-ı küllisinde başka bir lisan mütekellem ise de bu memalik milliyet esasından daha amîk hissiyattan dolayı lâ yenfek bir surette İstanbul'a merbuttur. Toros'un her iki tarafında aynı gaye-i âmâl, aynı efkâr, aynı menafi-i maneviye ve maddiye bunları o rütbe mecz etmiştir ki, bunların teşkil etmiş olduğu kesif küllenin tecezzisi şarkın sulh ve müsalemelerini külliyan ihlal edebilir. Hatta o memâlik ahali ârâsına müracaat bile me-

27 Tefik Paşa, kötü bir Fransızca ile yazılmış sekiz sayfalık bu konuşma için Damad Ferid Paşa'yı eleştirmişti. Bu konuda, Tefik Paşa, şunları söylüyordu: “... ve bu notada neler neler yazılı değildi?.. Meselâ Türk sınırlarını bir yandan Hint Denizi'ne, öte yandan Rumeli'nin sonlarına, ta Orta Avrupa'ya kadar uzatmıştı. Kıbrıs ve Mısır hakkında lütfedip, müzakerelere hazır olduğumuzu bildirmişti. Biz Türklerin Cengiz Han ve Timurlenk gibi vahşi olmadığımızı hatırlatmış, Arabistan'ı mutlaka almak istiyorlarsa oraya-eskiden beri olduğu gibi sürre gönderme hakkını istemişti. Yani elimizden çıkacak olan bu ülke için itiraz etmiyor, fakat, Mekke'ye her yıl çok ağır pahada hediyeler ve paralar yollamamız yükümlülüğünü bir hak ve şeref sayarak bunu onlara kabul ettirmeye çalışıyordu. Bunun bir hak ve şeref değil, sadece bir ahmaklık olduğunu, arzu edilirse hiçbir anlaşma yapmadan buralara istediği kadar para ve hediye yollamasını menetmeyi kimsenin aklının ucundan bile geçiremeyeceğini Damad Paşa bir türlü akıl edememişti.”, Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, s.525. Zor olsa bile Tefik Paşa'nın bu görüşleri, onun savaş sonrası uluslar arası ilişkilerde ortaya çıkan real politiği doğru bir şekilde kavradığını göstermekteydi.

seleyi halle kâfi değildir. Zira bu mesele nev-i beşerin heyet-i umumiyesinden bir kısm-ı mühim teşkil eden (300) milyon müslüman menafi-i âliye ve mühimmesine müteallik ve onlara aittir. Vicdan-ı âlem ancak hakka, milletlerin âmaline ve âdalet-i ezeliyeye muvafık olan şerait-i sulhiye'yi tasvib edebilir.”²⁸

Damad Ferid Paşa'nın bu hayalperest konuşması, başta İtilâf Devletleri temsilcileri başta olmak üzere Fransız basınca alaycı bir edayla karşılandı ve herkesi şaşırttı.²⁹ Ancak, Tevfik Paşa'nın Paris'e varmasından sonra Damad Ferid Paşa, 23 Haziran'da on bir maddelik yeni bir muhtıra sundu. Bu muhtıra, Osmanlı Devleti'nin Türk barışıyla ilgili olarak resmî görüşlerini yansıtan bir muhtıra olup hükümet tarafından oluşturulmuş bir komisyon tarafından hazırlanmıştı. En önemlisi Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edilmişti. “Müdâfa'a-nâme” adını alan bu resmî muhtıra şu hükümleri içermekteydi:³⁰

1- Devlet-i Osmâniyye'nin harb-i umûmiyye iştirâki vehle-i ulâ görüldüğü vechile Düvel-i Garbiyye 'aleyhine olarak vukû' olmamışdır. Medeniyeten ve iktisâden garbe merbût olan Türkiye hiçbir zaman Düvel-i mütemeddine-i garbiyye hakkında bir fikr-i harb-cûyâne perverde etmemişdir.

28 Damad Ferid Paşa'nın keyfi konuşmasının (muhtırada deniliyor) metni için bkz., A.İzzet Paşa, *Feryadım*, II, s.313-316 (Ek 22); M.Cemil (Bilsel), Lozan, I, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s.224-227 Konuşmanın özeti için bkz., Âli Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s.116-117; Konuşma tarihini 12 Haziran olarak vermekle beraber bkz., T.Biyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, 2. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1987, s.180; Yorumlu bir şekilde ise bkz., S.Akşin, a.g.e., I, s.396-398.

29 Damad Ferid Paşa'nın bu konuşmasına dayanmayan Fransa Başbakanı Clemencau'nun hakaret anlamına gelen şu sözlerle müdahalede bulunduğu ifade edilmektedir: “Okuduğunuz kâğıdı bize bırakınız, siz aşağıdaki büfeye gidip istirahat ediniz. Bunları biz tetkik ederiz”. Bkz., T.M.Göztepe, a.g.e., s.195-196.

30 Bu muhtıranın yazarı Nâfi'a Nazırı Ferid Bey idi. Ayrıca muhtıra metni için bkz., “Türk sulhuna 'âid bir vesika-i siyâsiyye”, *İfham*, nr.84, 29 Muharrem 1338/25 Teşrin-i evvel 1335, s.1-2. *İfham*'dan alınarak sadeleştirilmiş metni için bkz., Y.Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması*, s.38-39. Bu muhtıranın *Documents on British Foreign Policy*, IV, s.647-651'den naklen farklı bir metni için bkz., Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru* (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1981, s.LXVIII-LXXI; Aynı çerçevede diğer bir muhtıra metni için bkz., Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, VII, İstanbul 1969, s.2325-2329 (Belge 122). *İfham*'da verilen metin ile O. Olcay ve C.Bayar'ın muhtıra metinleri arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu konuda, Paris'e giden Osmanlı Heyeti'nde bulunan Tevfik Paşa'nın açıklamaları bir fikir vermektedir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin resmî muhtırası, Damad Ferid Paşa tarafından kasden değiştirilmiş ve bu yüzden Türkçe gazetelerde resmî muhtıra suretleri diye yayınlanan metinler ile Paris'de Onlar Konseyi'ne sunulan muhtıra arasında bazı farklar ortaya çıkmıştır. Bkz., Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, s.524.

Şurada ma'a-ş-şükran zikre lüzûm görürüz ki, dünyanın istikbâline ta'yî-ne kâdir olan şu hey'et-i celîlede mümessili mevcûd olan devletlerden ba'zıları ile hükûmet-i Osmâniyye arasında bi'l-fi'l harb dahi i'lân olunmamıştır. Hükûmet-i Osmâniyye'nin gerek vaz'iyet-i siyâsiyye ve mâliyyesi gerek temâyülât-ı hissîyye ve târîhiyyesi Düvel-i Garbiyye'ye karşı muhâsamâtdan ictinâbı ve her halde muhâfaza-i bî-tarâfîyi-müstelzim iken devletin bütün kuvvâ ve nüfûzuna tagallub eden bir firka-i ihtilâliyye devleti zorla harbe sürüklemiş ve millet-i Osmâniyyede işbû harbin 'asırlardan beri Osmânlılığın imhâ siyâsetini ta'kîb eden Çarlık hükûmetine karşı vukû'bulduğunu zann ederek ma'lûm-ı 'âlem olan ve karşı karşıya harb ettiği kahraman ordularca da musaddık bulunan bir aşk ü fedâkârî ile vatanı müdâfa'aya gayret eylemişlerdir.

Siyâset-i hariciyye ve dâhiliyye-i devleti bir mecrâ-yı sakîme sevk eden cemâ'at-i ihtilâliyye rü'esâsının te'dîb ve tecziyeleri hakkındaki lüzûmu hükûmet-i seniyye de tamâmîyeten tasvîb ve tasdik eyler. Lakin, ma'sûm ve fedâkâr millet-i Osmâniyye ve İslâmiyye'nin müdâfa'a-i vatan uğurunda beyhûde kanlarını akıtdıktan sonra bir kere de harb ikâ'î töhmetiyle mes'ûl tutulması 'adâlet ve nasfete kat'îyyen muvâfık olamayacağı gibi böyle bir iddi'a harbden mes'ûl olan rü'esa-yı hükûmet olub milletler olmadıgı yolunda bi'l-cümle ricâl-i siyâsiyye ve 'ulemâ-yı hukûkun taht-ı tasdikinde bulunan kâ'ide-i esâsiyyeye dahi muhâlif düşer. Binâ'en-aleyh, bu husûsda hükûmet-i Osmâniyye murahhasları konferans a'zâ-yı kirâmının fikr-i 'adâlet ve hiss-i insâflarına mürâca'at eylerler.

2- Harb hadd-i zâtında bir fâci'a-i düveliyye teşkîl ederken şarkda milletlerin karışık bulunması ve ihtirâsât-ı milliyyenin şiddeti yüzünden harb-i ahîr bir takım fecâyi'-i dâhiliyyeye de sebep olmuştur. Bunun menşe' ve menbâ'ı husûsunda tarâfeyn müdde'îyy'at-ı mütehâlife dermeyân etmektedirler. Hükûmet-i seniyye'nin vesâik-i mevcûdeye nazaran fikri işbû fecâyi'e Çar ordularıyla tevâhid-i harekât ve istilâ ettikleri bi'l-cümle bilâd ü kasabâtı tahrîb ve ahâli-i İslâmiyyeyi sûret-i fâci'ada katliâma mücâseret eden Ermeni çetelerinin bâdî ve müsebbib olduğu sûretindedir. Bu sûretle İslâm katli'âmı ile başlayan fecâyi' Ermeniler hakkında mukâbeleyi müstelzim olmuştur.

Hükûmet-i seniyyenin bu fikri beyne'l-ahâli vücûda gelen ekseriya harb cebhelerinde vukû'bulan müsâdemâta aiddir. İşbû vekâyi' hükûmet tarafından dâhil-i memleketde vukû'bulan müdâhalât-ı mü'essif ve medhûle ise yine bâlâda zikri geçen hükûmet-i ihtilâliyyenin eser-i gafleti olduğu cihetle bu husûsda hükûmet-i Osmâniyye murahhasları en samîmî te'essür ve te'essüflerine 'alenen 'arz ü beyâna musara'at eder ve bu yolda vukû'bulan zarar ve hasârâtın ta'mîr ve telâfisi için de istitâ'at dâ'iresinde hiçbir mu'âvenetin dirîğ olunmayacağını va'ad eylerler.

Aynı zamanda şu ciheti de nazar-ı dikkat-i asilânelerine 'arz ederler ki, işbû fecâyi'de millet-i Osmâniyye ve İslâmiyyenin safvet ve ma'sûmiyyeti aşı-

kârdır. Şeri'at-i garra-yı Ahmediyyeye mutevessil ve mütemessik olan Devlet-i Osmâniyyenin yedi yüz senelik hayatının hiçbir ânında teb'a-i hıristi-yâniyyesi hakkında haysiyet ve şeref-i hükûmeti muhall harekâta tenezzül etmediği ve bi'l-akıs dâ'imâ onlar kemâl ü hilm ve re'fetle mu'âmele ettiği tarihen müsbıt hakayikdendir. Cem'iyet-i ihtilâliyyenin son harekât-i medhûlesi olsa olsa Balkan hükûmât-i sagire-i hıristiyanıyyesi politikalarının meş'ûm taklîdinden 'ibâret bir keyfiyyetdir ki, bunun siyâset-i hakikiyye-i Osmâniyye ve İslâmiyye ile hiçbir 'alâka ve irtibâtı mevcûd değildir. Binâ'en-aleyh işbû fecâyi' dolayısıyla 'anasır-ı hıristiyanıyyeden daha ziyâde mağdur olan millet-i Osmâniyyenin bundan dolayı te'dib ve tecziyesi muğâyir-i vicdân ve insâf olmak lâzım gelir. Bu husûsdaki mes'ûliyet de işbû fecâyi'in ma'lûm ve âşikâr olan ve rü'esâsi el-yevm Almanya'da bulunan mürettiblerine 'âid olmalıdır. Osmanlı murahhasları bi'l-vesîle şu cihetin dahi 'arzına lüzûm görürler ki, Ermeni milleti hakkında vukû'bulan şu harekât-ı zecriye hiçbir zaman, hatta cem'iyet-i ihtilâliyye zaman-ı hükûmetinde bile Rum milleti hakkında revâ görülmemiştir.

Rumlar yalnız sahilten dâhile tehcir edilmekten müşteki olabilirler ki, bu da Şark'da milletlerin sûret-i tevzi'i dolayısıyla hâl-i harbde bulunan bir devletin casusluğun men'i ve sevâhilin te'mîn-i müdâfa'ası zımında tevessül ettiği bir çâreden başka bir şey olmadığı sulh murahhaslarının edna tahkik ve mülahazalarıyla te'eyyüd edecek bir keyfiyyetdir.

Nitekim, bu harb-i umûmîde birçok devletler bir kısım teb'aları hakkında bu yolda hareket ettikleri ve ez-cümle Romanya'nın İslâm teb'asını tehcir eylediği ma'lûm-ı 'âlileridir. Rumların tehciri esnâsında ma'at-te'essüf vâkî olan ba'zı ahvâl-i gayr-i marziyye vesâiti noksan ve sahası vâsî' olan memleketimizde harbin vukû'a getirdiği teşevvüşât-ı tabi'iyeden ileri gelmiştir.

3- Fi'l-hakîka harb-i ahirdeki mağlûbiyet Türkiye'yi müdâfa'a-i hukûkdan 'âciz bir hâle ilga etmiş ise de hükûmet-i seniyye bu cihetle asla ye's ve nevmîdiye düşmemiştir. Çünkü, kuvâ-yı müdâfa'a-i milliyye mevcûd değilse 'adâlet-i ezeliye ve 'adâlet-i medeniyye-i düveliyye ânın makâmına kâ'imdir.

Devlet-i Osmâniyye 22 Şubat³¹ tarihli sulh teklîfâtında beyân ettiği vechile istikbâlin prensibleri demek olan Wilson prensiblerini kabul eylemiştir. Bunun onikinci maddesi Saltanat-ı Osmâniyye'nin hukûkunu te'mîn etmektedir.

Şöyle ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan aksâmı üzerinde hukûk hâkimiyetinin sağlam bir sûretde te'mîni, Türklerle meskûn olan aksâm-ı memâlikin vahdet-i milliyye ve istiklâl-i siyâsîsinin sûret-i mutlakada muhâfazasıyla kâbil olabileceği âşikârdır. Binâ'en-aleyh, işbû istiklâl-i tam ve tamâmiyet-i mülkiyye şerâiti dâhilinde müstâkil bir Türk vatani te'sisi lâbûd-

31 İlgî çekicidir ki, 11 numaralı dipnotta zikredilen eserlerde, Osmanlı Devleti'nin barış tekliflerinin tarihi 12 Şubat 1919 olarak verilmektedir. Ayrıca, metnini sunduğumuz muhtıranın 4.maddesinde de 12 Şubat olarak geçmektedir.

dur. Bunun hudûdu garben Gümilcine livâsı dâhil olmak üzere Balkan harbinden mukaddem mevcûd bulunan Türk-Bulgar hatt-ı hudûdu, şimâlen Karadeniz, şarkan Elviye-i Selâse dâhil olmak üzere Türklerle meskûn mahalleri muhtevî olarak Poti cenûbundan başlayub aşağıda izâh olunacağı vechile Ermenistan için ta'yîn olunacak hudûd ve sâbık İran hudûduyla mahdûd bulunacaktır. Cenûben hudûd Türk-Arab hatt-ı fasl-ı millîsi olan Kerkûk livâsından başlayarak Musul, Re'sû'l- 'ayn ve Haleb'den geçerek Lazkiye'nin şimâlinde bulunan İbn-i Hanî burununda Bahr-i Sefid'e mülâkî olacaktır. Bu hudûd dâhilinde kalan arâzi payitaht-ı saltanatı teşkil eden İstanbul ile berâber Wilson prensiblerine müsteniden Türk hâkîmiyet-i millîyesi vatani olacaktır.

Adalar Denizi'nin sevâhil-i Osmanîyeye karîb bi'l-umûm adaları muhâfaza-i emn ü asâyîş için elzem buldukları cihetle âtîde arz u izâh edilecek usûldeki mübâdele-i ahâlî sûretiyle işbû adaların da Türk vatanına i'âdesini hükûmet-i seniyye müsâlemet-i müstakile-i 'amme nokta-i nazarından talep ve temennî etmeği en mühim bir vâzife 'add eyler.

4- Memâlik-i Osmâniyye'de sâkin Ermenilerin müdde'iyât-ı milliyelerinin is'âfi için en salim hatt-ı hareketin 12 Şubat târihiyle hükûmet-i seniyye tarafından düvel-i mu'telif mümessilerine tevdi' edilen muhtırada zikr olunduğu vechile vukû'bulacağına hükûmet-i seniyye murahasları kâni'dirler.

Osmanlı memleketinde mukîm Ermenilerin 'adedleri ve mâlik oldukları arâzi' nazar-ı dikkate alınarak Kafkasya Ermenistan'ına mülâsık olmak üzere mütehasşisîn tarafından bir mikdâr arâzi' tefrîk ve tahdidiyle Ermenilerin oralara sevk ve oralardaki nüfûs-ı müslimenin dâhile nakilleri bu husûsda bi'l-cümle müşkilât-ı müstakbeleyi izâle edecek bir hatt-ı hareket olacaktır. Bu sûret kabûl edilmeksizin mülk-i hâzır-ı Osmanî dâhilinde birkaç hektarlık bir Ermenistan tefrîkine bile imkân-ı maddî mevcûd değildir. Çünkü, hükûmet-i seniyye kâni'dir ki, düvel-i mu'telif-i mu'azzamanın 'adâletleri ve bir sulh ü sükûn devri küşâdı hakkındaki arzu-yı sâ-mîmîleri hiçbir zaman 'azîm bir ekseriyete mâlik olan nüfûs-ı müslimeyi pek kalil bir ekalliyet teşkil eden Ermenilerin taht-ı hükm ü saltanatına tevdi'e kâ'il olamaz. Şu sırada diğer bir cihetin fer'ân 'arz ü izâhına lüzûm görülmektedir ki, o da, Adana ve havâlisi mes'elesidir. Bu civârda Küçük Ermenistan ismi altında vukû'bulan tahrîkât bir propagandadan daha fazla hiçbir mahiyeti hâ'iz değildir. Bin seneyi mütecâviz bir zamandan beri memleketin sâhib-i aslîleri Türkler bulunduğu vesâik-i kat'iyye ile mü'eyyedir. Ermenilerin bu arâziye muhâceretleri Türklerden üç yüz sene sonra vukû'bulmuşdur; ve târihin hiçbir safhasında orada bir Ermeni hükûmet-i müstakilesi yaşamamıştır. El-yevm vilâyet ahâlisinin ancak yüzde on iki buçüğünü teşkil eden Ermeni ahâlîye bâkî yüzde seksen yedi buçuk nüfûs-ı müslimeyi esîr etmenin imkân ve ihtimâli olmayacağı pek bedîhîdir. Bu vilâyet Ermenilerinin de vilâyât-ı sâ'ire Ermenileri misûllü ya mübâdele veya ekalliyetlerin te'mîn-i hukûku için sûret-i 'umûmiyyede vaz' olu-

nacak kavâ'idin tatbiki sûretleriyle tatmînleri kâfidir. Kezâlik Rum 'anası- rı için de aynı sûrette mu'ameleye tevessül edilerek Anadolu'da mevcûd bi'l-cümle Rumların kesâfeten kendilerine lâzım arâzî ile birlikde Avrupa cihetindeki ahâlî-i İslâmiyye ile mübâdeleleri imkâmı mevcûddur. Mesta- Karasu kurbundaki havâlî bu husûsda mübâdele zemînini teşkil edebilir. Düvel-i mu'azzama kontrol me'mûrları taht-ı tefâtîşinde hareket etmek üzere 'alâkadar devletler tarafından te'sis olunacak muhâceret bankaları keyfiyyet-i mübâdeleyi sür'at ve mahâretle yapabilirler. Şark'ı mütemâdî ihtilâl ve katli'âmlardan kurtaracak ve bi'l-vesile Şark mes'ele-i 'azimesini hal ile sulh ü müsâlemet-i müstakbeleyi te'mîn edecek yegâne çâre bu ol- duğuna Saltanat-ı Seniyye murahhasları kanî'dirler. Bu sûretle muhâceret- leri kâbil olamayan ahâlinin ekalliyetlere te'mîn olunan hükûkundan isti- fâdeleri tabî'dir.

5- Bilâd-ı Arabiyye ahâlisinin makâm-ı Saltanat ve Hilâfet hakkında elân göstermekde oldukları hamiyet ve sadâkatı kemâl-i şükri-î imtinân ile kayd ü zikr etmemek hükûmet-i seniyye murahhaslarınca gayr-i mümkündür. Bi- nâ'en-aleyh, bu husûsda mahallerinde tedkîkât ve tahkîkât-ı meşrû'a icrâ- sı ile teb'a-i sadıka-i şâhânedan alan ahâlî-i müslime-i Arabiyye'nin ma- kâm-ı hilâfetden cebren nez' ve tefrîkine gidilmemesi selâmet-i 'umûmiyye-i İslâmiyye nâmına ricâ olunur. Hükûmet-i seniyye bilâd-ı 'Arabiyye'den Suriye, El-cezire, Hicaz ve Yemen'e Wilson prensiblerinin on ikinci maddesinde zikr olunan inkişâfi te'mîn için vâsî' bir muhtariyyet-i idâriye i'tâsına amâde olduğunu beyân eyler.

6- Hükûmet-i Seniyye-i Osmaniyye kendisine tevdi' edilecek bâlâda mezkûr hudûdlar dâhilindeki Türk-İslâm vatanı ile bilâd-ı 'Arabiyye memâlik-i muhtaresi üzerinde zât-ı hazret-i Padişâhînin bilâ-kayd ü şart istik- lâl-i siyâsiye sahib olmasını kat'iyen talep eyler. Hilâfet-i İslâmiyye'nin vücûd ve devamı şer'an halifenin istiklâlîni istilzam eder. Binâ'en-aleyh bu husûsda takayyüdât kabûlü imkâmı yoktur. Şu kadar ki, Cem'iyet-i Ak- vâm tarafından ıslâhâta 'aid olmak ve şerâit-i istiklâle münâfi bulunmamak şartıyla teklîf edilecek mu'âvenet-i hayırhahane ve insâniyyet-kârânenin kemâl-i ciddiyetle hüsn-i telakkî ve tatbik edileceğini hükûmet-i seniyye şimdiden va'de musâra'at eyler. Hükûmet-i seniyye Osmanlı Saltanatı ve Türk milliyetinin medeniyet-i hâzıra-i garbiyyeyi temessüle son derece ha- hişger bulunduğunu şuracıkda 'alem-i medeniyete 'arz etmeği kendisince büyük bir mahzûziyyet 'add eyler.

7- Bi'l-fi'l istiklâle mu'allak bulunan hilâfet-i mukaddese-i İslâmiyye'nin vatanında bi'l-hukûk müstakil olan hânedân-ı Âl-i Osman'da mu- hâfazası bütün 'Âlem-i İslâm için kat'iyen elzemdir. 'Âlem-i İslâm'da evvel ve âhir tezâhür eden 'alâka-i ma'nevîyesini 'adâlet, hakkaniyyet ve medeniyet esâsları da'iresinde isti'mâle müheyyâ bulunduğunu Saltanat- ı Seniyye murahhasları kemâl-i mahzûziyyetle beyân eylemeği vecâibden 'add eylerler.

8- Türkiye'nin hayât-ı müstakbelesi nokta-i nazarından istiklâl-i mâlî ve iktisâdiye nâ'iliyeti elzem olub bu cihetle kapitülasyonların kabûl-i ilgasi zarûrîdir. 'Aks-i hal Türkiye, menâfî-i iktisâdiyyesinin kasden ve hiçbir sebep-i meşrû'a müstenid olmaksızın Avrupa menâfî'ine fedâ edilmesi demek olduğundan 'adâletin buna kâ'il olamayacağı bedihîdir. Binâ'en-'aleyh, Türkiye'nin ticâret-i dâhiliye ve hâriciye ve umûr-ı iktisâdiyyesinde müstakil olması ve hukûk-ı medeniye-i garbiyenin Türkiye hakkında da tamâmen ceryânının tanılması zarûrîdir.

9- Hükûmet-i Seniyye, ta'yîn ve tahdîd edilecek hudûd dâhilinde meskûn ahâlîye nisbeten hissesine düşecek borçlarını alacaklılarıyla bi'l-ittilâf nâmûs-kârâne ödemeğe ve bütûn mesâ'isini bu cihete sarf eylemeğe müheyyâdır. Bu husûsda düvel-i mütemeddine-i garbiyenin müzâheret-i mâliyelerini temenni eyler.

10- Wilson prensiplerinin Devlet-i 'Aliyye'ye müte'allik on ikinci maddesinin fıkra-i sâniyesinde Çanakkal'a ve Karadeniz boğazlarının küşâdı taleb olunmaktadır.

Hükûmet-i Seniyye, pay-ı tahtın emniyetine müte'allik tedâbir-i tedâfü-iyyenin ittihâzı şartıyla hâl-i harb ve sulhda bir sûret-i dâ'imede boğazlardan milel-i cihânın serbestî-i seyr ü seferini te'mîn eylemeğe müheyyâdır.

11- Şerâit-i sâlife-i ma'rûza dâ'iresinde sulh akdine hahişker bulunan hükûmet-i seniyye hiçbir hakk-ı millî ve târîhiyye, hiçbir lüzûma müstenid olmayarak ve mütâreke mukâvele-nâmesine muhâlif olarak Adana, İçel, Antalya, Konya, Menteşe, İzmir, Karesi havâlisinin işgâlini protesto etmeğe kendisini vâzife-i mecbûr 'add eyler ve işbû kuvâ-yı işgâliyyenin der 'akâb bu arâziyi tahliye etmelerinin emr edilmesini düvel-i mu'azzama-i gâlibenin hiss-i 'adâlet-perverîsinden bir ân şübhe etmeyen hükûmet-i seniyye, konferans hey'etinden musırnan talep ve temenni eyler. Nihâyet işbû metâlibin is'âfi hâlinde yeni müstakil ve temeddüne hahişker bir Türkiye'nin temelli kurulacağına kâni' olan hükûmet-i seniyye, Türklerin ba'd-demâ manzûme-i düvelîye arasında istihsâlât-ı umûmiyyeye iştirâk eden sulh-perver, çalışkan ve Cem'iyet-i Akvâm'a dühûle şâyân bir millet hâlinde sarf-ı mesâ'î ile düvel-i garbiyye-i gâlibe ve mütemeddineye ile'l-ebed minnet-dâr olarak yaşayacağını beyân ile iktisâb-ı fahr ü mübâhat eyler”.

Görüldüğü gibi bu muhtıradâ, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesindeki suç, açıkça belirtilmemekle beraber “firka-i ihtilâliyye” olarak anılan İttihadçuların üzerine atılmış ve bu firkanın devletin gayr-i müslim vatandaşlarına yönelik –tehcir-gibi eylemlerinin Balkanlardaki küçük Hıristiyan devletlerin politikalarından esinlendiği belirtilmişti. Her ne kadar Ermeni meselesinin Rus istilâsı sonrasında Ermenilerin Müslüman halka karşı yaptığı zalimane hareketlere Müslümanların tepki göstermesinden kaynaklandığı ve bu sırada da her iki taraftan da insanların hayatını kaybettiği üzerinde durulmuş olsa da, sonuç itibariyle yine de olup bitenlerden İttihad-

çılar sorumlu gösterilmişti. Tabiatıyla bu tutum, Avrupalıların “Şark kurnazlığı” dedikleri “işin içinden sıyrılma” çabasının sonucuydu.

Buna rağmen muhtırada, Wilson ilkelerine vurgu yapılması ve kabul edildiğinin belirtilmesi dikkate değer başka bir noktaydı. Bundan da önemlisi, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü anlayışı içinde, Saltanat hukukunun korunması şartıyla Osmanlı Devleti'nin yeni sınırlarının belirlenmiş olmasıydı. Buna göre, yeni sınırlar, batıda, Gümülcine livası dahil olmak üzere Balkan savaşı öncesindeki Türk-Bulgar sınırından³² başlayıp kuzeydoğuda Karadeniz'de Batum'un bir hayli kuzeyinde-ki bu sınır 1877-1878 sınırından ötede- Poti'nin güneyine kadar uzanırken³³ Doğu sınırı da Kafkasya'daki Ermenistan Cumhuriyeti için yapılacak ayarlamalarla –ki burası belirsiz- İran sınırına dayanacak; güneyde ise sınır, Türk-Arap millî sınırı kabul edilen Kerkük livası'ndan başlayarak Musul, Re'sü'l-ayn ve

32 Ashında Türk-Bulgar sınırı diye zikredilen bölge, Batı Trakya idi. Geniş anlamıyla Batı Trakya, batı-doğu çizgisinde Ustruma ve Meriç nehirleri arasında Serez ve Drama'yı da içine alan bir coğrafi bölgedir. I.Balkan Harbi sonunda, 30 Mayıs 1913'de imzalanan Londra antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan söz konusu bölge, II.Balkan Harbi sırasında (Haziran-Eylül 1913), çetin çarpışmalardan sonra, 1 Eylül 1913'de, merkezi Gümülcine olan Garbi Trakya Muvakkate-i Müstakile Hükümeti kuruldu. Bu hükümetin sınırları, Gümülcine'den başka Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Dardere, Kırcaali ve Koşukavak şehirleri ile diğer kaza ve köylerini içine alarak batıda Mestakarasu nehrinden doğuda Meriç ırmağına kadar uzanmaktaydı. Ancak, kısa ömürlü olan bu hükümet, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul antlaşması (Osmanlı-Bulgar antlaşması) ile Bulgaristan'a bırakıldı. Mütareke döneminde, sözkonusu bölgenin dağlık kuzey kısmı (güney Rodoplar), 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly antlaşması ile Bulgaristan'a verilmiş ve geri kalan kısmında, Fransızların kontrolünde, 15 Ekim 1919'da, Müttefiklerarası Batı Trakya Hükümeti kurulmuştu. 23 Mayıs 1919 tarihine kadar hüküm süren bu hükümet, bu tarihten sonra, Yunan yönetimine bırakılmıştır ki, günümüzdeki Batı Trakya, burasıdır. Bu konuda bkz., Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.65-86, 182-191; T.Bıyıklıoğlu, a.g.e., II, s.24-26 (Vesika 11); Batı Trakya'nın Misâk-ı Millî ile ilişki hakkında bkz., M.Budak, “Hangi Misâk-ı Millî?”, *Yeni Türkiye*, Sayı 23-24 (Cumhuriyet Özel Sayısı I), Ankara 1998, s.257-258.

33 Bilindiği gibi bu bölge Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum) olup Berlin antlaşması (13 Temmuz 1878) ile savaş tazminatı olarak Ruslara bırakılmıştı. Elviye-i Selâse, Kırk yıllık bir ayrılıktan sonra, 3 Mart tarihli Brest-Litovsk antlaşması ile Osmanlı topraklarına yeniden katılmıştı. Fakat, 1829 tarihli Edirne antlaşması ile Rusya'ya bırakılmış olan Ahışa ve Ahılkelek bu ilhakin dışında kalmıştı. Bunun üzerine adı geçen yerlerin Müslüman halkı 26 Nisan 1918'de, Türkiye'ye katılma kararı almış ve bu durum Osmanlı Devleti ile Gürcistan arasında imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Batum antlaşması ile kesinlik kazanmıştı. Böylece, Türk-Gürcü sınırı, kuzeydoğuda Poti'ye kadar çekilmişti. (Geniş bilgi için bkz., Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri), Ankara 1970, s.474-477; Ayrıca Batum Antlaşması için bkz., Ali Arslan, “I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Ahışa-Ahılkelek (1914-1921)”, *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s. 100-101. Anlaşılan o ki, Paris'e giden Osmanlı heyeti, devletin yeni kuzeydoğu sınırını buna göre belirlemişti.

Halep'den geçmek suretiyle Lazkiye'nin kuzeyindeki İbn-i Hani bur- nu'nu içine alacak şekilde olacaktı. Bu ise, Halep ve Musul vilâyetlerinin güney sınırları demektir. Ayrıca, Boğazlar ile İstanbul –yükümlülüklerini yerine getireceği vaadiyle- Osmanlı hakimiyetinde kalması istenirken gü- venlik sebepleriyle “sevâhil-i Osmaniyyeye karîb” Ege Adaları'nın gele- cekte yapılacak nüfus mübadelesinden sonra “Türk vatanına i'âdesini iste- mişti. Buna rağmen hükümet, Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılma- malarını isterken Wilson'un self-determinasyon ilkesi gereğince, Suriye, Yemen, Hicaz ve El-cezire³⁴ ye geniş özerklik tanıyacağını ilân etmişti. Bu tavrıyla, gerek Avrupalıların ve gerekse Arapların kendilerinden gelen ayrılık istekleri karşısında, devletin toprak bütünlüğünü korumayı amaçla- mıştı. Unutmamak gerekir ki, “müdafa'a-nâme” tarzında hazırlanmış bir muhtırada, başka türlü ifade edilemezdi. Kanaatimce, Osmanlı devlet adamları, siyasi ve devrin realpolitigi açısından Arap bölgelerinden vazge- çilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Fakat, hilâfet noktasından Türk-İslâm vatani ile özerk Arap bölgeleri üzerinde hükümlerlik hakkı istemekteydi- ler. Her ne kadar bu husus, Padişahın “istiklâl-i siyasîyesi” için talep edil- se de İslâm hilâfetinin varlığı açısından gerekli görülmekteydi. Bu da, “Hilâfet-i İslâmiyye'nin vücûd ve devamı şer'an halifenin istiklâlini istil- zam eder” düşüncesiyle desteklenmekteydi. Sözkonusu yaklaşım, bir taraf- tan klasik hilâfet teorisiyle paralellik arz ederken diğer taraftan da özellikle, II.Meşrutiyet sonrası Müslümanların birliğini, gerçekte ise Osmanlı Dev- leti'nin siyasi varlığını koruma düşüncesiyle Osmanlı hilâfetinin güçlendi- rilmesi gerektiğini savunan görüşlerden³⁵ etkilenmiş görünmekteydi.

Bu muhtırada dikkati çeken hususlardan biri de Osmanlı Devleti'nin si- yasi bağımsızlığı kadar ekonomik bağımsızlığının önemli olduğunun be- lirtilmesinden sonra kapitülasyonların kaldırılmasının istenmesiydi. Ayrıca, buna bağlı olarak Osmanlı hükümetinin yeni sınırları içinde payına düşen Osmanlı borçlarını ödeyeceğini taahhüt etmesiydi.

Sözkonusu muhtırada, Ermeni meselesine de değinilmiş; Osmanlı ülke- sinde yaşayan Ermenilerin nüfus ve çoğunlukta oldukları yerlerin oranı dikkate alınarak Kafkasya Ermenistanı'na bitişik bir miktar toprağın Erme- nilerle birlikte verilmesi teklif edilmişti. Ayrıca, Ermenilerle ilgili “Adana ve havalisi meselesi”ne temas edilmiş ve bu bölgede Ermenilerin Müslü- man halkın nüfusundan az olduğu, tarihin hiçbir aşamasında o bölgede bir Ermeni devleti kurulmadığı gerçeklerinden hareketle Çukurova'daki

34 El-cezire, bugünkü Irak'ın Tikrit'ten yukarı olan bölgesi olup Osmanlıların kuzeyde Diyarbakır ve Van vilâyetleri ile çevrili Musul ve Şehr-i zor vilâyetlerini içine almaktadır. Genel olarak, El-cezire, bugünkü Kuzey Irak'dır. Bkz., Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.27-29.

35 İsmail Kara, II. Meşrutiyet dönemi tartışmalarına bakarak bu düşüncenin güç- lenmesini İngilizlerin ortaya attığı “hilâfet-i Arabiyye”projesiyle ilgili ola- bileceğini yazmaktadır. Bkz., İ. Kara, *İslâmcuların Siyasî Görüşleri*, İz Yayın- cılık, İstanbul 1994, s.158-164.

Ermenilerin ya mübadeleye ya da azınlık hukukuna tâbi olmasının yeterli görüldüğü anlatılmıştı.. Aynı şekilde, Anadolu'daki Rumların da "Avrupa cihetindeki ahâli-i İslâmiye" ve "Mesta-Karasu kurbundaki havali" olarak anılan Batı Trakya'daki Müslüman Türkler ile "mütekabiliyet" esasına göre mübadele edilmesinden söz edilmişti.

Diğer taraftan, 23 Haziran muhtırası'nda, XIX.yüzyılın başından beri, Avrupalı devletler ile Rusya arasında rekâbet konusu olan Boğazların gelecekteki statüsü hakkında da hükümler vardı. İlk önce, Wilson ilkelerinin on ikinci maddesinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açık tutulmasını isteyen hükmüne işaret eden Osmanlı hükümeti, başkent İstanbul'un güvenliğinin sağlanması şartıyla savaş ve barışta, boğazları deniz trafiğine açmaya hazır olduğunu açıklamıştı.

Bunun dışında, Adana, İçel, Antalya, Konya, Menteşe, İzmir, Karesi'nin İtilâf güçleri tarafından işgalleri protesto edilmekte ve bu işgallerin en kısa zamanda sona erdirilmesi İtilâf Devletlerinden istenmekteydi. İlgi çekicidir ki, Osmanlı hükümeti, sözkonusu işgallere son verildiği takdirde yeni bir Türkiye'nin "temelli" kurulacağını ifade etmekteydi ki, bu Türkiye, "müstakil ve temeddüne hahişker" olacaktı. Hatta, bu yeni konuma, sadece devlet değil millet de hazır hale getirilecekti. Bu yeni millet, devletlerarasındaki ilişkilere katkı sağlayan, barışsever, çalışkan ve Cemiyet-i Akvam'a girmeye değer bir millet haline getirilecekti. Bu sürece katkılardan dolayı Batılı devletlere "ile'l-ebed minnet-dar" kalınacağı da vurgulanmaktaydı. Bunun tek anlamı, yukarıda belirttiğimiz hususların ötesinde, Osmanlı hükümeti'nin-bunu Osmanlı Devleti olarak da okumak gerekir- I. Dünya Savaşı sonrası oluşturulacak yeni uluslar arası düzene devlet ve millet olarak uygun hale gelineceğini ifade eden "siyasî bir taahhüd" idi. Fakat, Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin geleceğini kendi projelerine göre belirleyeceklerinden dolayı Osmanlı heyetinin bu sözlerine pek itibar etmediler.

Damad Ferid Paşa'nın 17 Haziran Konuşması ile 23 Haziran Muhtırası'nın Birlikte Değerlendirilmesi:

Hemen belirtelim ki, Damad Ferid Paşa'nın 17 Haziran tarihli konuşması devrin realpolitikine tamamen aykırıydı. Çünkü, İtilâf Devletleri, I.Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson ilkelerinin sağladığı meşrûiyetle, yeni bir uluslararası düzen kurmak istiyorlardı ve bunun için de Osmanlı Devleti'nin parçalanması gerekiyordu. Kaldı ki, Damad Ferid Paşa'nın söylediklerini gerçekleştirecek ne askerî, ne siyasî ve ne de ekonomik güce Osmanlı Devleti sahip idi. Oysa, Osmanlı Devleti'nin resmî görüşlerini yansıtan 23 Haziran tarihli muhtıra ise I. Dünya Savaşı sonrası yeni uluslar arası sistemin meşrûluk kaynağı olacağı anlaşılan Wilson ilkeleri ile İtilâf Devletleri'nin söz konusu taksim planları göz önünde bulundurularak hazırlanmış gibi idi. Bir taraftan Wilson ilkelerine uyarak Arap topraklarına

özerklik verilebileceğini ilân ederken diğer taraftan da yine Wilson ilkelere dayanarak belirlediği yeni sınırlarının kabulünü istemekteydi.

Bazı yazarlar, Damad Ferid Paşa'nın kişisel konuşması ile hükümetin görüşlerini aktaran resmî muhtıranın Onlar Konseyi'nde okunmasının Konsey üyeleri arasında şaşkınlıkla karşılandığını yazmaktadır. Paul Helmreich'e göre, ABD başkanı Wilson, "Ömrümde bundan daha aptalca bir şey duymadım" derken İngiliz başbakanı Lloyd George da, Osmanlı heyeti ve muhtıra için "iyi espri" ifadesini kullanmış ve Osmanlı heyetinin faaliyetlerini "gösteri" olarak nitelendirerek "Türklerin siyasî kabiliyetsizliğinin en iyi kanıtı" yorumunu yapmıştı.³⁶ Laurence Evans ise, konsey üyelerinin "Türklerin sorumluluğunu bu kadar açık bir biçimde üstlerinden atmak istemeleriyle alay" ettiklerini ve "Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma önerilerini büyük bir küstahlık" olarak kabul ettiklerini yazmaktadır.³⁷ Bir Türk yazarı da özellikle, 23 Haziran muhtırasını "zayıf, gerçekçilikten uzak, duygusal, biçimsel açıdan kötü kaleme alınmış, sorunun ağırlığı açısından yanlış değerlendirmelere açık" bir belge olarak yorumlamaktadır.³⁸ Kanaatimce, Türk yazarın değerlendirmeleri Damad Ferid Paşa'nın konuşması için olsaydı büyük oranda haklıydı. Yukarıda da belirttiğim gibi, sözkonusu muhtıra, bütün meşruiyetini Wilson ilkelerinden almakta ve ona göre, özellikle Türklere bir "hayat alanı" belirlemeye çalışmaktaydı.

Sonunda İtilâf Devletleri, 23 Haziran'da karşı bir muhtırayla Osmanlı hükümetinin resmî muhtırasına cevap verdiler. Bu karşı muhtıradaki Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde kimin sorumluluğu olduğu hakkında ileri sürülen iddialar ile bu iddiaların dayandığı mantığın kabul edilemez olduğu ifade edilmiş; Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı bir meydan okuma yok iken bilerek savaşa girdiği ve şimdi yenildiği belirtilmişti. Bundan dolayı da, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleme işinin de devlet içindeki halkların istek ve çıkarlarına göre uygun bir şekilde İtilâf Devletleri'ne ait olduğu bildirilmişti. Ayrıca, Osmanlı muhtırasında söylendiği gibi savaşın dinî sorunlardan kaynaklanmadığı üzerinde durulmuş ve aksine Ermeni meselesinde Türklerin dinî düşüncelerle hareket ettiği açıklanmıştı. Sözkonusu karşı muhtıradaki Türklerin pek çok yüksek değerlere sahip olmakla beraber yabancı soyları yönetebilme yeteneğinin bulunmadığı beyan edilmiş ve şu tavsiyelerde bulunulmuştu:

"Tüm dünyadaki düşünen Müslümanlar için İstanbul'da yerleşmiş hükümetin çağdaş tarihi, bir kıvanç ve övünç kaynağı olacak değildir. Belirtmiş olduğumuz nedenlerle Türkler kendi yeteneklerinin dışında bir işe giriştikleri için bu konuda çok az başarı elde edebildiler. Bırakalım da artık, daha mutlu koşullar altında çalışsınlar; Türk gücünü kendi düşün yapısına daha uygun bir ortamda harcamaya çaba gösterebilirsin, daha az karışık ve zor,

36 Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, s.81

37 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, s.191.

38 Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, s.LXXI.

yeni koşullarda, bozuk ahlak ve entrikaya dayanan kötü geleneklerden kendisini koparmış ve bunları, belki de unutmuş olarak, her zaman pek belirgin biçimde gösterebilmiş olduğu yüreklilik ve düzene bağlılık gibi niteliklerden daha başka niteliklerle, niçin hem ülkesine ve dolaylı olarak da dinine yeni bir ün kazandırmasını”.³⁹

Görüldüğü gibi bu karşı muhtıradan, Osmanlı tezleri reddediliyor ve üstelik yabancı kavimleri yönetmek yerine kendisine çekidüzen vermesi konusunda tavsiyelerde bulunuyordu. Tabii olarak bu tavsiyeler (!), hakarete kadar varıyordu. Aslında, İtilâf Devletleri temsilcilerinin Osmanlı heyetine verdikleri karşı muhtıra, Sina Akşin’in doğru bir değerlendirmesiyle, özellikle Damad Ferid Paşa’nın 17 Haziran tarihli konuşmasına- Akşin, bu konuşmaya muhtıra diyor- bir tepki niteliğindedir.⁴⁰ Bundan dolayı da oldukça sert ifadelerle doluydu.

Bundan sonra, 28 Haziran’da, Onlar Konseyi, Osmanlı heyetine bir mektup gönderdi. Bu mektupta, ilk önce, Türk temsilci heyetine konferansa verdikleri muhtıralardan dolayı teşekkür edildikten sonra söz konusu muhtıralarda, Türkiye’ninkiler dışındaki bazı çıkarlar ile derhal çözüme ulaştırılması imkânsız görünen bazı uluslararası sorunlara değinildiği vurgulanmış ve bunların incelenmesinin zaman alacağı için çözümünün de gecikeceği ifade edilmişti. Bundan dolayı da Türk heyetinin Paris’de daha fazla kalmasının gereksiz olduğu bildirilmişti. Adetâ küçültücü bir tarzda kovma anlamına gelen bu mektuba, Damad Ferid Paşa, 30 Haziran’da gönderdiği yeni bir mektupla cevap vermiş; Onlar Konseyi’ne, barışın kurulması yönünde verdikleri güvencelerden dolayı teşekkür etmişti. Ayrıca, aynı mektupta “Osmanlı hükümetinin şimdiki kararsızlığı sürdürmenin ciddi sakıncalarının bilincine varmış olarak içerde akıllı ve adaletli bir örgütlenme içinde vakit yitirmeksizin düzen ve dinginliği sağlamak ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ilişkilerini akılcı bir kural üzerinden yeniden kurmak için kesin bir barış düzenine olabildiğince erken bir tarihte dönüşünün özlemini duymaktadır” denilmişti.⁴¹ Bunun üzerine Osmanlı Heyeti, hiçbir sonuç alamadan Paris’den ayrılmış ve bir süre Lozan’da dindikten sonra 15 Temmuz’da İstanbul’a dönmüştü.⁴²

Aslında, Osmanlı heyetinin Paris’den başarısız bir şekilde dönmesi, beklenen bir sonuçtu. Çünkü; İtilâf Devletleri, Osmanlı Heyeti’ni “sadece dinlemek” ve eleştirilerini önlemek amacıyla çağırılmışlardı. Oysa İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti’nin taksimini çoktan kararlaştırmışlardı. Bunu

39 O.Olcay, a.g.e., s.LXXI; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, VII, s.2330-2333 (Belge 123).

40 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I*, s.401.

41 O.Olcay, a.g.e., s.LXXI. Ayrıca bkz., L.Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması*, s.191; P.Helmreich, *Sevr Entrikaları*, s.81-82.

42 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, s.51; Salahi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s.25.

bilmeyen- ki bilmemesine imkân yoktu- veya bilmiyor gözükten Osmanlı heyeti, resmî muhtırayla üzerine düşeni yaparak Wilson ilkeleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin oldukça makul yeni sınırlarını belirlemişlerdi. Kanaatimce, İtilâf Devletleri temsilcilerinin hakaret içeren cevaplar vermesinde, parçalayıp paylaşmak istedikleri Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinin insiyatif kullanmak istemeleri⁴³ ve bunu da resmî muhtıraya yansıtmaları büyük oranda etkili olmuştu. Bu ise, İtilâf Devletleri temsilcilerini kızdırmıştı. Çünkü Osmanlı heyeti, bu tarz muhtıra hazırlamakla paylaşım projeleri ve onları gerçekleştirme süreçlerine -söylem bazında- müdahale etmektedir ki, bu da “pişmiş aşı su katmak” kabilinden bir hareketti.

23 Haziran Muhtırası'nın Misâk-ı Millî Beyânnâmesi ile Mukayesesi

Her şeyden önce gerek 23 Haziran muhtırası ve gerekse Misâk-ı Millî beyânnâmesi Paris Barış Konferansı sürecinde kısa aralıkla ortaya çıkan Türklerin barış şartlarını belirleyen birer savunma belgeleriydi. Zaten 23 Haziran muhtırası, “müdafa'a-nâme” olarak anılmıştır. Buna karşılık Misâk-ı Millî beyânnâmesi, onu hazırlayan son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin ifadeleriyle “istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin haklı ve devâmlı bir sulha nâ'iliyet için ihtiyâr edebileceği fedâkârlığın hadd-i a'zâmîsini mutazammın olan esâsât” idi. Öyle ki, bu esasların dışında Osmanlı saltanat ve toplumunun yaşamasını mümkün görmemişlerdi.⁴⁴ Görüldüğü gibi Misâk-ı Millî beyânnâmesi, hedefleri itibariyle 23 Haziran muhtırası ile büyük benzerlik-aynılık de diyebiliriz- göstermekteydi.

Bu benzerliğin en fazla olduğu meselelerden biri, savaş sonrası siyâsî şartlara uyum göstermek amacıyla Wilson ilkelerine dayanarak vatanın yeni sınırlarının çizilmiş olmasıydı. 23 Haziran muhtırası, Hicaz, Suriye, El-

43 Bu tarz insiyatif kullanma girişimlerinden biri de İstanbul ve Ankara hükümetleri temsilcilerinin (Tevfik Paşa ve Bekir Sami Bey) ayrı gitmekle beraber ortak hareket ettikleri Londra konferansı (21 Şubat-12 Mart 1921)'nda yaşanmış ve bu da İtilâf Devletlerini memnun etmemişti. Bu konuda ortaya çıkan memnuniyetsizliği en açık bir şekilde, İngiliz Daily Telegraph gazetesi (24 Şubat 1921), şu sözlerle dile getirmişti: “Türkler için konuşamaz denirdi. Çünkü oturundan sonra ders alamaz ünvanını vermek lâzım. Her halde son elli yılın acı dersleri Türklere hiç tesir etmemiş görünüyor. Türk murahasları, Türkiye hâlâ büyük devletlerden biri imiş gibi küstahane davranıyor. Türkler-özellikle milliyetçiler-Türklerin yenilmiş ve müttefiklerin emrinde olduklarını kabul etmiyorlar...Ankara ve İstanbul mütehakkimâne lîsân kullanmak konusunda birdir.”, Peyâm-ı Sabah, nr 11233, 27 Şubat 1337/1921, s.2'den naklen, Nezaket Er, *Türk Basınında Londra Konferansı Tartışmaları* (Danışmanı Doç. Dr. Cezmi Eraslan), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.154.

44 Bu beyânnâmeyle ilgili bundan sonra yapılacak bütün atıflar için bkz., *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre-i İntihabiyye, Birinci İctima, 11.In'ikâd, 26 Cemaziyye'l-evvel 1338/17 Şubat 1336 (1920), s.114-115; Yeni baskısı için bkz., *Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi* I, Devre 4, İctimâ Senesi I, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.144-145.

cezire ve Arabistan'a geniş bir özerklik vererek Osmanlı Devleti'nden ayrılımlarını önlemeye çalışmakla beraber "istiklâl-i tam ve tamamîyet-i mülkiyye şerâti dâhilinde müstâkil bir Türk vatanı" kurulmasını istemekte ve bu Türk vatanının sınırlarını çizmekteydi. Ana hatlarıyla Batı'da Gümülci-ne'den kuzeydoğuda Poti'nin güneyine kadar Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan ve Batum), doğuda İran ve güneyde ise Halep ve Musul vilâyetlerinin güneyine kadar uzanan bu yeni vatan, Misâk-ı Millî beyânnâmesinde de pek açık olmamasına rağmen aynıydı. Özellikle, Mondros Mütarekesinden sonra düşman ordularınca işgal edilen Arap çoğunluğun yaşadığı yerlerin geleceğine self-determinasyon ilkesi gereğince Arapların karar verecekleri ifade edilmiş; bunun dışında kalan -beyânnâme diliyle "hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde"- yerlerde yaşayan Osmanlı-İslâm çoğunluğunun yaşadıkları yerlerin "bölünmez bütünlüğü"nden söz edilerek aynı vatana vurgu yapılmıştı (madde 1).⁴⁵ Muhtemelen, yeni vatanın sınırları içinde olduğu düşünüldüğünden 23 Haziran muhtırasında ayrıca belirtilmeyen Batı Trakya ve Elviye Selâse'nin gelecekleri konusu Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nde ayrı iki madde olarak yer almış ve her iki bölge için "halk oylaması" istenmişti (2. Ve 3. maddeler).⁴⁶

23 Haziran muhtırası ile Misâk-ı Millî beyânnâmesi esasları arasındaki benzerliklerden biri de kapitülasyonların kaldırılması ile yeni sınırlar içinde devam edecek devletin hissesine düşecek olan borçların ödeneceğine dair verilen taahhüd idi.⁴⁷

Bunun dışında, 23 Haziran muhtırası'nda olduğu gibi Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nde de azınlıklarla ilgili "mütekabiliyet" esası öngörülmüş (Be-

45 *Birinci madde*: "Devlet-i Osmaniyye'nin münhasıran Arab ekseriyyetiyle meskûn olub 30 Teşrin-i evvel 1918 tarihli mütârekenin hîn-i 'akdinde muhâsım orduların işgâli altında kalan aksâmının mukadderâtı ahâlisinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfiân ta'yin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütareke dâhil ve haricinde dînen, 'ırken, emelen müttehîd ve yek-diğere karşı hürmet-i mütekâbile ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhûn ve hukûk-ı 'ırkiyye ve ictimâ'iyeleriyle şerâit-i muhiyyelerine tamâmiyle ri'ayatkâr 'Osmanlı-İslâm ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksâmın hey'et-i mecmû'ası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeble tefrik kabûl etmez bir küldür".

46 *İkinci madde*: "Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamand ârâ-yı 'ammeleriyle anavata iletilmiş olan Elviye-i Selâse için lede'l-icâb tekrâr serbestçe ârâ-yı 'ammeye mürâca'at edilmesini kabûl ederiz."

Üçüncü madde: "Türkiye sulhuna ta'lik edilen Garbî Trakya vaz'iyet-i hukûkiyyesinin tesbîti de sekencesinin kemâl-i hürriyetle beyân edecekleri ârâya tab'ân vâki' olmalıdır."

47 *Altıncı madde*: "Millî ve iktisâdî inkişâfâtımız dâ'ire-i imkâna girmek ve daha 'asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfâtımızda istiklâl ve serbestî-i tammemazhar olmamız üssü'l-esâs hayat ve bekâmımızdır.

Bu sebeple siyâsî, adlî, mâlî vesâ'ir inkişâfâtımıza mâni' kuyûda muhâlifiz.

Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i tesviyyesi de bu esâsata mugâyir olmayacaktır."

şinci madde);⁴⁸ İstanbul ve Boğazların güvenliği sağlandıktan sonra boğazların deniz ticaretine açılması hakkında ilgili devletlerin ortak kararının geçerli olacağı (Dördüncü madde)⁴⁹ ifade edilmişti.

Her iki belge de esasında birer teklif olmakla beraber, 23 Haziran muhtırası'nda, yumuşak bir üslup kullanılırken Misâk-ı Millî beyannâmesinde biraz daha kararlı bir üslup tercih edilmişti. Bunun sebebi, aynı konferans sürecinde olunmakla beraber iki belge arasında geçen süre içinde-yaklaşık 8-9 ay- Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili ortaya çıkan yeni siyâsî durumlar-özellikle, Anadolu'da güçlenen Müdafâ'a-i Hukuk hareketi- idi.

Diğer taraftan 23 Haziran muhtırası ile Misâk-ı Millî beyannâmesi arasında önemli bir fark da, birinci belgenin "Türk" kavramına açıkça daha fazla vurgu yapmış olmasıydı. Öyle ki sözkonusu belgede, "Türk", "Türk vatani", "Türk-İslâm vatani", "Türk-Arap hatt-ı fasl-ı millisi", "Türk hakimiyet-i milliyesi vatani" gibi Türk ve onun türevi nitelemelere yer verilmekten kaçınılmamıştı. Buna karşılık Misâk-ı Millî beyannâmesi'nde Türkiye adının dışında Türklükle ilgili hiç bir ifade bulunmamaktaydı. Kanaatimce bunda, dönemin siyâsî duyarlılıkları önemli rol oynamaktaydı. Ayrıca, 1920'lerin başında, vatanın kurtuluş mücadelesinde birleştirici kavramları (Osmanlı-İslâm gibi) kullanmak gerekiyordu. Unutulmamalıdır ki, en azından siyâsî şartların bir gereği de olsa Misâk-ı Millî beyannâmesi bir Osmanlı-İslâm yurtseverliğinin eseri idi.⁵⁰

Bütün bu benzerlik ve farklılıklara rağmen 23 Haziran muhtırası ile Misâk-ı millî beyannâmesi arasında esaslı bir nitelik farkı vardır. 23 Haziran muhtırası, büyük oranda savaş sonrası uluslararası realpolitik kavranarak hazırlanmış ise de vatanın siyasetle kurtarılması⁵¹ gerektiğini savunan bir

48 *Beşinci madde*: "Düvel- İtilâfiyye ile muhâsımları ve ba'zı müşârikleri arasında takarrur eden esâsât-ı 'ahdiyye dâiresinde ekalliyetler hukûku -memâlik-i mütecâviredeki Müslüman ahâlisinin de aynı hukûkdan istifâde etmeleri emniyye-siyle- tarafımızdan te'yîd ve te'mîn edilecektir."

49 *Dördüncü madde*: "Makarr-ı hilâfet-i İslâmiyye ve pâ-yi taht-ı Saltanat-ı Seniyye ve merkez-i hükümet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyyeti her dürlü halelden masun olmalıdır. Bu esâs mahfûz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticâret ve münâkâlât-ı 'âleme küşâdı hakkında bizimle sâ'ir bi'l-'umûm 'alâkadâr devletlerin müttefikane verecekleri karar mu'teberdir".

50 Erik Jan Zürcher'e göre, Misâk-ı Millî, "bütün Müslüman Osmanlıların egemenliğini savunuyordu", Bkz. E. J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çeviren: Ömer Laçiner), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 203. Ayrıca bu tarihî gerçeği, İhsan Güneş de Müdafâa-i Hukuk hareketini bir Osmanlı yurtseverlik hareketi şeklinde yorumlayarak dile getirmişti: "Müdafâa-i Hukukçular, halkı politize etmek için yoğun bir uğraşın içine girmişlerdir. Yayınladıkları bildirilerde sık sık "Osmanlılar", "Vatandaşlar", "Milletdaşlar" gibi kavramlar kullanmışlardır.", Bkz. İ. Güneş, "Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/8, Mart 1987, s. 429-431.

51 Bu güzel niteleme T. Mümtaz Göztepe'ye aittir. Biz de ondan ödünç alarak aynı kişi ve anlayış sahiplerini kasdederek kullanıyoruz. Bkz., T. M. Göztepe, *Vahideddin Mütareke Ganyasında*, s. 168.

anlayışın-Damad Ferid Hükümeti- ürünüydü. Buna karşılık Misâk-ı Millî beyânnâmesi, çoğunluğunu Müdafâ'a-i Hukukçuların oluşturduğu son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı tarafından kabul edilmesinin ötesinde, vatanın kurtarılması için diplomasi ve savaş-öncelikle savaşın, yani, silahlı mücadelenin- araçlarının birlikte kullanılması gereğine inanan insanların düşüncesinden doğmuştu. Buna rağmen 23 Haziran muhtırası, içeriği itibarıyla Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nin öncüsü olmuştu.

Sonuç

Bilindiği gibi her savaş sonrası dönemde, siyasi coğrafyalar, galip devletlerin istekleri doğrultusunda çizilmekte ve yeni bir uluslar arası düzen kurulmaktadır. Bu kural, I.Dünya Savaşı sonrası için de değişmemiş ve Avrupa'nın klasik diplomasi değer ve yöntemlerinin reddi anlamına gelen Wilson ilkeleri çerçevesinde Avrupa ile Osmanlı Devleti'nin siyasi coğrafyası yeniden belirlenmeye çalışılmıştır. İşte bu amaçla, Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Her ne kadar sözkonusu konferansın öncelikli gündem maddesi Avrupa'nın güvenliğini ilgilendirdiğinden dolayı, Almanya olmuş ise de, konferansın ilk günlerinden itibaren Osmanlı Devleti'nin geleceği de Rum, Ermeni, Arap ve Kürt siyasi iddiaları etrafında tartışılmıştır.

Osmanlı Devleti ise imzalamış olduğu Mondros mütarekesi'nden sonra dış politikasını sözünü ettiğimiz barış konferansını düşünerek uzlaşmacı bir çizgiye getirmiş ve bunun hatırına, mütarekenin ardından Anadolu ve Rumeli'de başlayan İtilâf güçlerinin işgallerine protesto etmenin dışında açıktan pek fazla itiraz edememiştir. Aksi halde, barış konferansından beklentilerin boşa gideceği düşünülmüştür.

Hemen belirtmek gerekir ki, 1919 Mayıs sonlarında, Paris Barış Konferansı'na, Dörtler Konseyi (İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya)'nın Yunanlıların İzmir'i işgal ile Amerikan mandası altında büyük bir Ermenistan kurulması yönündeki kararları almasından sonra davet edilebilen Osmanlı Devleti temsilcileri, büyük ümitlerle Paris'e gitmiş ve ancak, Damad Ferid Paşa'nın anlaşılmasız davranışlarıyla büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Özellikle, onun 17 Haziran'da, Onlar Konseyi'ne hitaben yapmış olduğu son derece hayalperest, savaş sonrası dönemin siyasi ilke ve şartlarından habersiz konuşması, konferansa katılan İtilâf Devletleri temsilcilerinin hakaretimiz sözlerine sebebiyet vermiştir.

Ancak, Damad Ferid Paşa'nın bu konuşması Osmanlı Devleti'nin resmî muhtırası değildir. Asıl resmî muhtıra, "Müdafâ'a-nâme" adını taşımakta olup 23 Haziran 1919'da, Paris Barış Konferansı'na sunulmuştur. Yeni uluslar arası siyasi düzenin meşrûiyet kaynağını oluşturan Wilson ilkelerine dayanarak hazırlanmış olduğu gözlenen bu muhtıra, Damad Ferid Paşa'nın konuşmasının aksine, Osmanlı Devleti'nin daha kabul edilebilir barış şartlarını ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, dönemin ilkelere hareketle devletin yeni sınırları belirlenmiştir. Bu sınır tesbitinde

bir taraftan genellikle Türk-Arap millî sınırı olarak görülen Halep ve Musul vilâyetlerinin güneyinden söz edilirken diğer taraftan da Suriye, Hicaz, El-cezire ve Yemen'e sadece, geniş özerklik verilebileceği vurgulanmıştır. Daha doğru deyimle, "Türk-İslâm vatanı ile bilâd-ı Arabiyye memâlik-i muhtaresi üzerinde" padişahın kayıtsız şartsız siyasî bağımsızlığından bahsedilmiştir. Çelişki gibi görünen bu durum, hilâfet duyarlılığından kaynaklanmış ve İngilizlerin Arap hilâfeti projesinin önü alınmaya, dolayısıyla devletin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılmıştır.

Ayrıca, 23 Haziran muhtırası, Osmanlı sahillerine –Anadolu ve Rumeli sahillerine-yakın adalarda Osmanlı Devleti adına hak iddia ederken Türkiye'nin gerçek bağımsızlığının malî ve iktisâdî bağımsızlığa bağlı olduğu gerçeğinden hareketle, kapitülasyonların kaldırılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir. Buna karşılık, Osmanlı hükümetinin "ta'yîn ve tahdîd edilecek hudûd dahilinde" nisbeten üzerine düşecek borçlarını ödemeyi taahhüd etmiş ve bu konuda, Batılı devletlerden malî yardım istemiştir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, 23 Haziran 1919 tarihli muhtıra, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından 28 Ocak 1920'de kabul ve 17 Şubat 1920'de bütün dünyaya ilân edilen Misâk-ı Millî beyânnâmesi ile içerik bakımından büyük benzerlikler arz etmektedir. Her iki belge de, Paris Barış Konferansı'na farklı zamanlarda, Türkiye'nin barış şartlarını duyurmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin yeni sınırlarını belirleme-en azından kriter koyma (Misâk-ı Millî için geçerli)-, Batı Trakya ve Elviye-i Selâse'nin geleceği, kapitülasyonların kaldırılması, boğazlar ile azınlıkların statüsü ve yeni sınırlar içindeki devletin hissesine düşecek borçların ödenmesi gibi konularda da benzer görüşler savunulmuştur. Bununla birlikte, Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nde 23 Haziran tarihli muhtırada olduğu gibi hilâfet vurgusu olmadığı gibi, Araplarla beraber yaşama hususunda ısrarcı görüşlerde bulunmamakta; Araplara özerklik yerine doğrudan self-determinasyon ilkesi savunulmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz tarihî gerçekler ışığında söylersek; 23 Haziran tarihli muhtıra, amacı ve içeriği bakımından Misâk-ı Millî beyânnâmesine kaynaklık etmiş; Misâk-ı Millî beyânnâmesi de Millî Mücadele hareketinin, deyim yerindeyse, iç ve dış politikasının "parola/hedef programı" olmuştur. Ancak, her iki belgede de, I. Dünya Savaşı sonrası Wilson ilkelerine göre şekillenen yeni uluslar arası düzene uyum hususunda benzer taahhütlerde bulunulmuştur. Kanaatimizce; bu durum, tarihi, "süreklilik" kavramı içinde görmenin/anlamanın yakın dönem Türk tarihi için en iyi örneklerinden biri olduğu gibi yeni bir bin yılın başında, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde bir takım taahhütlerde -demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi alanlarındaki gelişmesi yönünde- bulunması da dünden bugüne Türkiye'nin konumunu göstermesi bakımından anlamlıdır.